

O OBLICIMA OTPORA AGRESORU VAN ORUŽANIH SNAGA

Članak potpukovnika Todora Mirkovića »O oblicima otpora agresoru van oružanih snaga«, objavljen u broju 2/73. godine, je polemička rasprava sa pukovnikom Valjanom o toj problematici. Članak pukovnika Valjana je, kako kaže autor Mirković, bio »poziv na diskusiju i dalju razradu vidova i oblika masovnog otpora agresoru«. Imajući u vidu takav prilaz, s pravom se očekivalo da će i prilog druga Mirkovića doprineti daljoj razradi ove problematike. On je to, bez sumnje, i učinio, što se, pored ostalog, ogleda u konstatacijama da su oblici otpora u uskoj vezi i međuzavisnosti i da se teško može povući granica između oružane borbe i ostalih oblika otpora, kao i između oružanih snaga i naroda¹. Vredna pažnje je i postavka da se oružana dejstva ne mogu svesti na borbene (udarne) grupe kao jedine organizacijske oblike; potreba da se diverzantska i sabotažna dejstva razmatraju odvojeno i konstatacija da se »pripreme u miru« ne mogu smatrati oblikom otpora, nego uslovom za masovno ispoljavanje otpora u ratu i elementom odvrćanja od agresije.

Međutim, smatram da je drug Mirković polemišući sa drugom Valjanom o problemima izneo neka gledišta koja su za diskusiju, a u članku ima i kontradiktornosti, nedokazanih tvrdnji i termina koji unose pojamovnu zbrku u već definisane kategorije i usvojena rešenja iz domena opštenarodne odbrane, posebno teritorijalne odbrane kao komponente oružanih snaga.

¹ Otpor van oružanih snaga može se shvatiti samo uslovno, van zakonski označenih komponenata oružanih snaga (JNA i teritorijalne odbrane). Ukoliko otpor ne shvatamo uslovno, onda na osnovu XII ustavnog amandmana i nema otpora van oružanih snaga, jer se u njegovom 3. članu kaže: »Svaki građanin koji sa oružjem u ruci ili na drugi način učestvuje u otporu protiv napadača pripadnik je oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije«.

1. *Nenaoružano stanovništvo i stalni sastav oružanih snaga*

U »nenaoružani« deo stanovništva autor uključuje celokupno stanovništvo, »građane oba pola i svih uzrasta, koji nisu u *stalnom sastavu oružanih snaga*« (podvukao S. Č.). Ova tvrdnja je neosnovana. Iz nje proizilazi da rezervni deo operativne armije i teritorijalna odbrana skoro u celini imaju tretman »nenaoružanog« stanovništva. Međutim, poznato je da se oružane snage sastoje od dva dela: stalnog ili mirnodopskog dela koji je, uzgred rečeno, kod nas brojno manji i rezervnog dela koji se mobilise za slučaj rata.²

2. *Privremeno okupirana ili privremeno zaposednuta teritorija*

Mirković u svom članku uopšte ne pominje privremeno zaposednutu teritoriju, nego se za tu pojmovnu kategoriju koristi terminom »privremeno okupirana teritorija«, koji upotrebljava i kao sinonim za pozadinu neprijatelja. To je veoma proizvoljno tumačenje i u suprotnosti je sa našim normativnim aktima.³

Pod okupacijom se, prema međunarodnom ratnom pravu, podrazumeva stanje u kome se nalazi teritorija i stanovništvo kada, usled prestanka otpora, njom ovlada neprijatelj i nad njom i stanovništvom uspostavi svoju vlast.⁴ Posebno se ističe da je faktička vlast protivnika ostvarena samo onda »ako se stanovništvo na datoj teritoriji ponaša na način kako to okupator želi«.

Razumljivo je da prodor neprijatelja pojedinim pravcima, ili njegovo prisustvo u nekim rejonima, jedno područje ili zemlju u celini ne pretvara u okupiranu teritoriju. Zapravo, okupacije nema sve dok oružane snage ili stanovništvo pružaju otpor i onemogućavaju neprijatelju da uspostavi svoju vlast⁵. Suština se ne menja time ako se kaže, kao što to autor čini, »privremeno okupirana teritorija« jer je, manje-više, svaka okupacija privremeno rešenje.

² *Zakon o JNA*, glava III.

³ U članu 7. *Zakona o narodnoj odbrani*, pored ostalog, piše: »Niko nema pravo da prihvati i prizna okupaciju zemlje ili njenog dela.

Ako neprijatelj privremeno zaposedne teritoriju zemlje ili njen deo, građani, organi društveno-političkih zajednica i radne i druge organizacije koje se nalaze na toj teritoriji nastavljaju sa oružanom borbom i otporom neprijatelju i izvršavaju naređenja organa koji na tom delu teritorije rukovodi opštenarodnim odbrambenim ratom«.

⁴ *Pravni leksikon*, izdanje Savremena administracija, Beograd, 1964. god.

⁵ U članu 42. *Haškog pravilnika* (1907. godine), pored ostalog, piše: »Okupacija se prostire samo na teritorije gde je ta vlast ustanovljena i u stanju je da se održi.«

Naša koncepcija opštenarodne odbrane privremeno zaposednutu teritoriju ne tretira kao okupiranu i neprijatelju prepuštenu. Naprotiv, ta teritorija i dalje ostaje poprište borbe i otpora naših oružanih snaga (pre svega teritorijalne odbrane) i stanovništva. Na toj teritoriji ne prestaje da funkcioniše naš društveno-politički sistem, već, naprotiv, u pogodnoj formi deluju sve njegove samoupravne i druge strukture.

Suština naših zakonskih odredaba o nepriznavanju kapitulacije i okupacije jeste baš u tome da se spreči faktička vlast neprijatelja, s jedne strane, i da se, s druge strane, našim građanima i društvenim institucijama osigura pravo na otpor agresoru.

Prema tome, između »okupirane« i »privremeno zaposednute teritorije«⁶ postoji ne samo verbalna već i, pre svega, suštinska razlika koja se mora uvažavati, a pogotovo u jednoj teorijskoj raspravi.

3. Teritorijalne jedinice ili teritorijalna odbrana

»Poznato je, naime, da se oružane snage Jugoslavije sastoje od operativne armije (JNA) i teritorijalnih jedinica...« — konstatuje autor. On verovatno pojam *teritorijalna odbrana* poistovećuje sa pojmom *teritorijalne jedinice*, što se naslućuje iz konteksta celog osvrta, a to se ne može prihvatiti. U Zakonu o narodnoj odbrani naznačeno je, a takva su i rešenja u praksi, da se oružane snage SFRJ sastoje od JNA i *teritorijalne odbrane*. Prema tome, teritorijalna odbrana je komponenta oružanih snaga, a ne teritorijalne jedinice — kako kaže autor Mirković. Teritorijalne jedinice, iako najbrojnije, zajedno sa partizanskim, diverzantskim, omladinskim i milicijskim (u ratu) sačinjavaju jedinice teritorijalne odbrane.

Snage teritorijalne odbrane formiraju se u raznovrsne jedinice, zavisno već od namene, zadataka i načina upotrebe, tako da se u njihovom razvoju izražavaju u osnovi dve strukture jedinica, i to:

— *manevarske*, koje čine partizanske i krupnije teritorijalne jedinice, koje se nalaze pod komandom štabova zona, pokrajina i republika, a namenjene su za borbena dejstva i manevar na širem području;

⁶ Često se kao sinonim za »privremeno zaposednutu teritoriju« upotrebljava »pozadina neprijatelja«. Iako se ni ova dva pojma ne mogu poistovetiti, mogućnosti za nesporazume su manje. Pozadina neprijatelja je širi pojam, jer obuhvata taktičku, operativnu i stratejsku dubinu, koja se proteže od linije fronta (linija se uzima uslovno) pa unazad, a to znači ne samo privremeno zaposednutu teritoriju već i nacionalnu teritoriju neprijatelja i njegovih saveznika.

— *prostorne*, koje obuhvataju ostale (sitnije) jedinice teritorijalne odbrane pod komandom opštinskih štabova, a namenjene su za kontrolu teritorije, obezbeđenje objekata, društvenih institucija i stanovništva, odnosno za borbena dejstva na svojoj (matičnoj) teritoriji koju, načelno, ne napuštaju ni kada je neprijatelj privremeno zaposedne.

4. O oružanim dejstvima

Opravdana je konstatacija autora da se oružani otpor ne može svesti na »uske organizacijske oblike — borbene (udarne) grupe načelno sastava tri člana«.

Ni pukovnik Valjan u svom članku to ne smatra jednim, već osnovnim oblikom oružanog otpora: »Osnovni organizacioni oblik ovog oružanog načina delovanja može biti borbena (udarna) grupa«. Iz prethodnog teksta se vidi da se taj oblik odnosi na dejstva »u gradovima i drugim naseljima...«

Treba imati u vidu da će neprijatelj na privremeno zaposednutoj teritoriji, tamo gde bude fizički prisutan i gde će tražiti oslonce svog okupacionog sistema (a to su područja gradova i važnih objekata), ograničavati kretanje, zavoditi policijski čas, koristiti elektronska i druga tehnička sredstva i razne represivne mere kako bi osigurao kontrolu stanovništva i suzbio njegov otpor. U takvim uslovima krupnijim oružanim sastavima bilo bi otežano uspešno delovanje u gradu, ali ne i nemoguće. Upravo zbog toga bi se i moglo prihvatiti da će *borbene grupe biti najčešći organizacioni oblik* oružanog otpora stanovništva u gradovima.

Međutim, to ne znači da bi se borbene grupe sastojale samo od tri člana (zato i Valjan kaže »po pravilu«). Njihova bi jačina zavisila od karaktera zadatka koji bi izvršavale⁷. Mogle bi biti stalne i povremene, a prema potrebi — radi izvršenja obimnijih zadataka — mogle bi se i objedinjavati. Inače, ako se, što je i normalno, formiraju na teritorijalnom (veće zgrade, ulice i mesne zajednice) i proizvodnom principu (radne, sportske i druge organizacije), tada ni objedinjavanje

⁷ Borbene grupe su i u NOR-u bile veoma različite. Tako je u Zagrebu prepad bombama na vod ustaša avgusta 1941. izvršila grupa od 12 učesnika na čelu sa Slavkom Komarom. Bobena grupa koja je likvidirala Đorđa Kosmajca u Beogradu 1942. brojala je 5 učesnika, dok su grupe pri likvidaciji šefa ustaške policije u Zemunu Filipovića i četničkog vojvode za Srem Bajića brojale po 2 učesnika, a ubacivanje bombe u hotel »Park« u Nišu, kojom je prilikom ubijeno i ranjeno oko 30 nemačkih oficira, izvelo je samo jedno lice — Aleksandar Vojinović.

ne bi predstavljalo teškoću. Broj borbenih grupa zavisio bi od veličine mesta i drugih okolnosti, ali se i putem njih može angažovati znatan broj građana. To govore i naša iskustva iz NOR-a — u Ljubljani je u julu 1941. godine bilo 150 stalnih borbenih grupa.

Kada se radi o područjima van gradova, gde je intenzitet prisustva neprijatelja manji ili sveden na povremene upade, tamo će borbeni dejstva izvoditi jedinice teritorijalne odbrane, pre svega jedinice prostorne strukture. Njima će se priključivati i stanovništvo. S pravom se sada postavlja pitanje: da li pored jedinica prostorne strukture treba još formirati jedinice i od stanovništva, kako to predlaže Mirković.

Oružani otpor stanovništva ni u gradovima se neće izražavati samo putem borbenih grupa. Javljaće se situacije u kojima će oružani otpor dostići svoju kulminaciju. Takav stepen otpora stanovništva nazvaćemo uslovno *oružani otpor širih razmera*. Navešću neke situacije, iz mnoštva mogućih, u kojima će biti ispoljen takav oružani otpor.

Na frontu ili u našoj pozadini:

— kada se brani veće naseljeno mesto i kada će stanovništvo zajedno sa jedinicama oružanih snaga masovno uzeti učešća u oružanoj borbi i drugim oblicima otpora i

— prilikom spuštanja vazдушnih desanata neprijatelja, kada će se pored oružanih snaga u borbi sa desantom maksimalno angažovati radne, društvene i druge organizacije, kao i ostalo stanovništvo.

Na privremeno zaposednutoj teritoriji tako odsudne situacije, koje traže masovno učešće stanovništva u oružanom otporu, javljaće se češće⁸ a, pre svega, u ovim prilikama:

— kao usklađena unutrašnja dejstva stanovništva sa spoljnim, dejstvima, koja izvide naše oružane snage (operativne ili teritorijalne) radi oslobođenja većih naseljenih mesta, odnosno proterivanja neprijatelja sa određenog područja;

— kao odgovor stanovništva na masovne represalije — terorističke akcije neprijatelja, koje bi on preduzeo protiv stanovništva

⁸ U NOR-u je bilo više primera široke oružane aktivnosti stanovništva, koja je poprimila karakter opšteg oružanog ustanka, osobito na početku i krajem rata. Negde se javljaju kao odgovor na masovne zločine neprijatelja, a najčešće pri konačnom oslobođenju gradova. Aktivnosti su izražavane putem otimanja oružja, uništavanja i zarobljavanja neprijatelja, sprečavanja manevra, pljačke dobara, rušenja objekata i sl. Prema obimu i sadržaju ispoljene oružane aktivnosti stanovništva pri oslobođenju gradova ističu se Beograd i Sarajevo, dok je Ljubljana po masovnosti, organizovanosti i doprinosu nadmašila sve naše, pa i evropske gradove.

(streljanja, hapšenja, odvođenja talaca, internacije i drugi zločini), kako bi se ono zaštitilo i sprečio neprijatelj u izvođenju navedenih akcija⁹;

— kada treba osloboditi veći broj zatvorenika ili zarobljenika iz nekog logora, sprečiti transport većeg broja interniraca ili neprijateljevih trupa kroz naseljeno mesto i slični razlozi mogu, takođe, uslovljavati potrebu šireg oružanog angažovanja stanovništva.

U oružanom otporu širih razmera maksimalno se angažuju građani koji mogu na bilo koji način i bilo kojim sredstvima da nanesu gubitke neprijatelju, ometaju mu dejstva i doprinesu oružanoj borbi. Moguća je upotreba raznovrsnog oružja, vatrenog i hladnog.

Takvi poduhvati predstavljace sintezu oružanih i drugih aktivnosti u koje će se uključiti svi građani jednog mesta, što će zahtevati koordinirano i maksimalno angažovanje društveno-političkih, radnih i drugih organizacija i samoupravnih institucija. Zbog toga su mogući i raznovrsni oblici organizovanja, a njihovu će formu uslovljavati konkretne prilike u mestu.

Organi koji će rukovoditi otporom u takvim situacijama, kada se celo stanovništvo pokreće u odlučan oružani obračun sa neprijateljem, moraju voditi računa o vremenu — bolje reći trenutku — početka dejstva sinhronizujući ga tako da stimuliše borbeno raspoloženje građana i garantuje uspeh, a to će se najčešće postizati usklađivanjem dejstva sa našim oružanim snagama.

5. O diverzijama i sabotажama

Polemišući sa Valjanom, Mirković ističe da bi veliki broj aktivnosti namenjenih stanovništvu izvršavale jedinice teritorijalne odbrane, pa kaže, na primer, da *oružana i diverzantsko-sabotažna dejstva ne izvode snage van sastava oružanih snaga*.

Ako bi se i mogla uslovno prihvatiti ova tvrdnja kada su u pitanju diverzije, ni pod kojim uslovima se ne može prihvatiti i to da će *pripadnici oružanih snaga izvoditi sabotажu*.

Pod sabotажom se podrazumeva organizovano onemogućavanje ili usporavanje proizvodnih, uslužnih i drugih delatnosti, onesposobljavanje mašina, transportnih sredstava, gotovih proizvoda, kao i nanošenje svih vrsta materijalne štete neprijatelju. Sabotažu bi

⁹ Masovna hapšenja stanovništva, a zatim streljanja koja su vršili Nemci tokom drugog svetskog rata u našoj zemlji — posebno u Kragujevcu i Kraljevu — bila su prilika da se pokrene stanovništvo na masovan oružani otpor i spreči neprijatelj da nesmetano obavlja svoje zločinačko delo.

izvodili građani u svojoj proizvodnoj, uslužnoj i drugoj profesionalnoj delatnosti, ukoliko ih neprijatelj prisili na rad ili se na drugi način bude koristio njihovom delatnošću. Bitno je da se sabotажom nanosi što veća materijalna šteta, a da se uzroci teško otkrivaju i otklanjaju, da je namera prikrivena, a da izvršilac ostane nepoznat.

Prema tome, ukoliko se sabotажom bavi neko u sastavu naših oružanih snaga, to bi mogao biti samo ubačeni neprijatelj ili prikriveni izdajnik.

Kasnije i autor odstupa od svojih tvrdnji (str. 91) ističući da u ONOR-u postoje velike mogućnosti korišćenja stanovništva za izvođenje diverzantskih akcija.

Govoreći o diverzantskim dejstvima, autor kaže da je prihvatljivo njihovo izdvajanje iz oružanih dejstava i tretiranje kao posebnog oblika otpora i navodi da je njihov osnovni cilj da se agresoru nanese što veći gubici u ljudstvu i materijalu i da se u njegove redove unese trajna nesigurnost. Ako tome dodamo i tvrdnju autora da diverzantska dejstva u osnovi predstavljaju borbene radnje u kojima se gotovo uvek koriste minsko-eksplozivna ili zapaljiva sredstva, zaista se ne vidi razlog zbog čega je opravdano izdvajati ih iz oružanih dejstava. Smatram da nema bitne razlike u tome da li će neprijateljski vojnik ili vozilo biti uništeni avionskom bombom, topovskom granatom ili od podmetnutog eksploziva — sve su to borbena sredstva.

Verovatno bi se pri drukčijoj podeli oružanog otpora mogle odvojeno razmatrati diverzantske akcije. Na primer, ako bi se oružani otpor delio na oružane akcije, diverzantske akcije, oružani otpor širih razmera i sl. ili, pak, prema načinu dejstva na: zasede, prepade, upade, atentate, diverzije i sl. No, to je sasvim drukčiji metodski pristup od primenjenog, gde izneti argumenti autora navode na suprotan zaključak.

6. O civilnoj zaštiti

Autor je naveo neke zadatke koje civilna zaštita po zakonu i svojoj nameni ne može obavljati, bar koliko je meni poznato.

On navodi: »Koncepcija opštenarodne odbrane u oblasti civilne zaštite podrazumeva, takođe, preduzimanje nekih aktivnih mera u borbi protiv neprijatelja u vazduhu — PAO objekata i postrojenja, borbu protiv ciljeva u vazduhu na malim visinama itd.«

Verovatno da autor ovim misli na zadatak radničkih jedinica PVO, koje raspolažu odgovarajućim naoružanjem za borbu sa na-

padnim sredstvima neprijatelja iz vazduha, a pripadaju teritorijalnoj odbrani, a ne civilnoj zaštiti.

Radi zaštite i spasavanja stanovništva i materijalnih dobara od ratnih dejstava obrazuju se jedinice civilne zaštite i preduzimaju obavezne mere zaštite i spasavanja — što je regulisano u glavi VI Zakona o narodnoj odbrani — dok o nekim oružanim jedinicama ili sredstvima kojima bi civilna zaštita vodila borbu u vazduhu nema ni govora, jer civilna zaštita za to nije namenjena.

7. Zbrinjavanje ranjenika i proizvodno-uslužne delatnosti

Konstatacija autora da zbrinjavanje ranjenika i proizvodno-uslužne delatnosti od strane stanovništva ne predstavljaju oblike otpora agresoru ne mogu se, po mom mišljenju, prihvatiti, pogotovo kada se radi o tim aktivnostima na privremeno zaposednutoj teritoriji. Njihovim eliminisanjem bi se sužavao otpor, a te su delatnosti neophodne kao i sve druge koje autor uvažava.

Iskustva iz NOR-a o pružanju otpora u gradovima dokazuju da nije bilo manje opasno po učesnika, manje važno za neprijatelja i otpor, na primer, proizvoditi ili podmetnuti eksploziv, izdavati propagandni materijal ili ga rasturati, biti u ulozi partizanskog lekara ili ranjenika, čuvati sanduk municije ili ranjenog partizana, ili biti u oružanoj akciji itd.

Na privremeno zaposednutoj teritoriji sve zdravstvene javne ustanove (bolnice i apoteke), kao i osoblje koje bi u njima radilo, moraju biti spremni da pruže pomoć našim građanima i pripadnicima oružanih snaga u svakoj prilici, čak i ako se bolničkim kapacitetima koristi neprijatelj, na primer da primaju ranjenike pod lažnim imenom i dijagnozom¹⁰. U tom smislu biće pripremljena i domaćinstva da kao tajne sanitetske stanice prime na negu i lečenje povređene borce.

Smatram da će proizvodno-uslužne delatnosti biti najrasprostranjeniji oblik otpora u kome se može najmasovnije angažovati

¹⁰ U toku NOR-a u Ljubljani su tajnim kanalima dopremani teško ranjeni partizani i lečeni pod tuđim imenom. Samo na hirurškom odeljenju Ljubljanske bolnice lečeno je 100, dok je u Sanatorijumu »Emona« u prvoj godini rata lečeno 30 teških ranjenika.

Samo iz Ljubljane je do kapitulacije Italije partizanskim jedinicama i bolnicama dopremljeno 4.500 kg sanitetskog materijala, 600 kg zavoja, 100 priručnih apoteka i kompletna oprema za jednu veliku partizansku bolnicu. Sve je to prikupio i otpremio matični odbor zdravstvenih i socijalnih radnika.

stanovništvo, a čiji cilj na privremeno zaposednutoj teritoriji može biti:

— proizvodnja materijalnih dobara i pružanje usluga za potrebe naših oružanih snaga i stanovništva;

— onemogućavanje neprijatelja da se koristi našim materijalnim dobrima (proizvodnim, saobraćajnim, sirovinama i sl.), kao i radnom snagom;

— sprečavanje i ometanje neprijatelja u dovlačenju i korišćenju svojih materijalnih sredstava, kao i u pljački i razaranju naših dobara i objekata.

Taj oblik otpora je i najsloženiji, jer treba proizvoditi da bi se zadovoljile potrebe stanovništva i otpora, dok će neprijatelj nastojati da proizvodnja i usluge, pre svega, služe njegovim vojnim i drugim potrebama. Treba istaći da je ova vrsta otpora masovno ispoljavana i tokom NOR-a¹¹, a potrebe i mogućnosti u opštenarodnoj odbrani biće znatno veće, pa će i angažovanje stanovništva u eventualnom ratu u tim delatnostima biti šire.

Pukovnik

Savo ČEREČINA

¹¹ Već u julu 1941. godine u Beogradu je radila tajna radionica za izradu eksploziva iz koje su snabdevene prve diverzantske grupe u gradu. U Ljubljani i neposrednoj okolini radilo je više radionica za izradu eksploziva i ručnih bombi, kao i za opravku oružja.

U Ljubljani je formirana vojna intendatura koja je nabavljala i prikupljala razna sredstva za NOP. Čak je u Milanu nabavljala mašine za partizanske radionice oružja i tajne štamparije za potrebe ne samo na području grada nego i čitave Slovenije. Od kraja 1941. godine do kapitulacije Italije iz Ljubljane je tajno željeznicom otpremljeno 32 vagona razne robe, koju su preuzimali partizani na željezničkim stanicama, a to je bilo moguće jer su i željezničari bili pripadnici NOP.